

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет історії та філософії

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра всесвітньої історії

(повна назва кафедри)

Д и п л о м н а р о б о т а

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

на тему: «**Особливості стрілецької зброї в Росії на початку ХХ ст.**»
«**Features of firearm in Russia in the early 20th century**»

Виконав: студент денної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Панін Владислав Олегович

Керівник к.і.н., доц. Шкляєв І.М. _____

Рецензент д.і.н., проф. Дзиговський О.М. _____

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ __ від _____ 2020 р.

Захищено на засіданні ЕК № 1

протокол № __ від _____ 2020р.

Оцінка _____ / _____ / _____

(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

Голова ЕК № 1

Гребцова І.С.

(підпис)

(прізвище, ініціали)

Гребцова І. С.

(підпис)

(прізвище, ініціали)

Одеса – 2020

ЗМІСТ

| | |
|---|----|
| Вступ..... | 3 |
| Розділ 1. Стан російського стрілецької зброї в дореформений період | 15 |
| Розділ 2. Удосконалення стрілецької зброї та прийняття її на озброєння | 26 |
| Розділ 3. Наслідки переозброєння..... | 46 |
| Висновки..... | 62 |
| Список використаних джерел та літератури..... | 64 |

Вступ

Актуальність роботи. В історії людства зброя займає особливе місце. Вона була одним з перших предметів, що виготовила людина. Спочатку вона була холодною і допомагала людині в побуті, але час ішов і людям доводилося її вдосконалювати, щоб вижити і захистити своїх близьких. Еволюція привела до появи вогнепальної зброї, але цей процес не стоїть на місці і винаходить нові, більш потужні засоби знищення людей.

В даний час проблема війни та миру залишається найбільш нагальною. Незважаючи на різноманітність сучасної зброї, стрілецька залишається наймасовішою і грає важливу роль у ближньому бою. Адже під час військових дій можуть виникати умови, коли застосування танків, авіації і т.п. неможливо в силу різних обставин.

Актуальність теми обумовлена науковою потребою в історичних дослідженнях, що охоплюють всі найважливіші аспекти озброєння російської армії стрілецькою зброєю в розглянутий період.

Історіографія проблеми. В історичній літературі, присвяченій вивченню вдосконалення вогнепальної зброї Російської держави в другій половині XIX століття, Можна виділити три періоди: дореволюційний, який в хронологічному плані охоплює часові рамки з початку 80-х років XIX століття по 1917 рік; радянський період (1917-1991 роках); сучасний період - з 1991 року до теперішнього часу.

На першому етапі складання історіографії починає зароджуватися інтерес не тільки до реформ російської армії, а й до змін в озброєнні. Цінність робіт дореволюційного періоду полягає в тому, що вони були написані не тільки очевидцями, а й учасниками подій.

Однією з перших робіт, що представляють інтерес, є «Збірник коротких відомостей про урядових установах»[67,с.220]. У ньому представлена діяльність всіх урядових установ, в тому числі і Військового міністерства. Дана робота представляє інтерес, так як допомагає розібратися в складній структурі

Військового міністерства і зрозуміти які саме комісії і комітети займалися питанням вдосконалення стрілецької зброї, що дозволяє не заплутатися в численних органах, що мають схожі назви.

Так само, на початку ХХ столітті починають з'являтися книги, в яких велика увага приділяється розвитку військового управління[80]. Інтерес до розвитку інституту міністерств в Росії був пов'язаний зі святкуванням в 1902 році сторіччя установи міністерств. У зв'язку з цим святом було наказано скласти працю, присвячене історії установ. В результаті, з'явилася книга «Століття військового міністерства», докладно описує розвиток військового управління, починаючи з Петра Великого і закінчуючи Миколою II. Більш цікавим для нас є I том, тому що саме в ньому розглядаються перетворення другої половини ХІХ століття. Значущим фактом є те, що над нею працювали представники від кожного міністерства. Таким чином, над цією важливою працею працювали люди, які бачили і відчували на собі перетворення другої половини ХІХ століття - і це є позитивним моментом. Недоліком видання є відсутність аналітичного підходу в оцінці реформ.

У цей період видається «Військова енциклопедія», метою якої було з'єднати воедино відомості по галузях військового і військово-морської справи. Вона була призначена не тільки для військових, але і для тих, хто цікавляться військовою справою. Особливий інтерес представляє ХІІІ том 1, тому що в ньому викладається історія створення, діяльність і функції різних військових комітетів[1,с220].

З'являються дослідження з тактики [80], тому що вдосконалення зброї нерозривно пов'язано з удосконаленням тактики. І.П. Маслов аналізує процеси змін і приділяє особливу увагу солдату. Завдяки даному праці можна простежити вдосконалення процесу навчання солдатів.

Інтерес представляє робота А.Ф. Редигера [40], тому що Олександр Федорович спробував підвести підсумки всіх проведених реформ, у розглянутий період. Однак, багато питань, пов'язаних зі стрілецькою справою

були порушені .

Проаналізувати недоліки російської армії дозволяє книга Н.Ф. Дубровіна «Історія Кримської війни і оборони Севастополя»[11]. Робота над нею була розпочата за бажанням майбутнього імператора Олександра III. Ця праця становить інтерес, тому що в ній порушується не тільки хід військових дій, але і представлений аналіз зброї російської армії. Але автор, при написанні, зіткнувся з безліччю труднощів і обмежень. Йому було заборонено працювати з деякими документами, які були секретними, що не дозволило полковнику Дубровину повністю розібратися в подіях, що відбулися[56].

Цінність представляє нарис К.І. Дружиніна [59], в якому простежується військова справа Росії з початку правління Олександра II до війни 1877-1878 роках. В контексті військових перетворень автор аналізує зміни в навчанні, тактиці і пов'язує їх з вдосконаленням вогнепальної зброї.

У дореволюційний період виходить «Збірник матеріалів по російсько-турецької війні 1877-1878 роках на Балканському півострові»[56]. Його розробкою займалася Військово-історична комісія Генерального штабу. Дане видання допомагає сформулювати уявлення про військові дії і учасників війни. Опис ходу війни допомагає зрозуміти проблеми, що виникають у російських солдатів, в тому числі зі зброєю та нестачею патронів. У 1898 році в світ виходить книга «Збройні заводи (Тульський, Сестрорецький і Іжевський)»[72].

Головний акцент робиться на стані трьох російських збройових заводів. Процес реконструкції заводів описується в контексті вдосконалення вогнепальної зброї. Крім того, наводяться статистичні дані з виробництва зброї, що дозволяє відстежити тенденцію збільшення випускаються гвинтівок.

Цікава праця генерала О.М. Куропаткіна, колишнього військового міністра з 1898 по 1904 рік. У 1910 році він написав працю під назвою «Російська армія»[69], яка був видана лише у 2003 році. У даній роботі Олексій Миколайович описує свої особисті погляди на минуле російської армії і міркує про її майбутнє[79].

Необхідно згадати про роботу російського конструктора В.Г. Федорова, [88] в якій детально описав всі зразки стрілецької зброї Російської імперії за ХІХ століття. Володимир Григорович послідовно описує всі характеристики зброї, пояснює його пристрій, порядок збирання та розбирання. Дане видання буде цікаво не тільки людям, які займаються темою озброєння, а й широкому колу читачів.

В цілому, слід сказати, що в дореволюційний період була проведена значна робота по збору та систематизації фактів. Починають закладатися основи вивчення вогнепальної зброї, яке буде продовжено і далі. В науковий обіг вводиться частина архівних матеріалів і джерел особистого походження.

У радянський період увагу дослідників було звернено на цілісне висвітлення питань перетворення армії, взаєминам між державами і збройних конфліктів.

Продовжують діяльність дослідники, що працювали в дореволюційний період, наприклад, В.Г. Федоров[87] - один з найбільш талановитих російських вчених, тому що він був не тільки істориком, а й конструктором. У його монографіях проводиться аналіз процесу еволюції стрілецької зброї. Автор докладно описує закордонні відрядження російських зброярів з метою отримання наукових знань. Особливість досліджень Володимира Григоровича полягає в тому, що він аналізує вклад іноземних майстрів в процес вдосконалення зброї. Перед ним стояло завдання проаналізувати нововведення з метою винаходу нового автомата, що було реалізовано[87].

У радянській історіографії необхідно виділити праці, присвячені діяльності провідних конструкторів, розвитку стрілецької зброї та організації виробництва. Вивченням даної теми займалися такі дослідники, як Н.І. Гнатовский і П.А. Шорін, В.В. і Вал. В. Мавродін, М.В. Новиков, В.Н. Ашурков і Г.М. Чуднов[90]. У даних роботах розглядається діяльність зброярів Російської імперії. Автори ввели в науковий обіг нові архівні матеріали, що дозволило їм більш детально уявити історію розвитку стрілецької справи в

Росії. Але в працях вищеназваних авторів органам і установам військового відомства, без яких була б неможлива діяльність конструкторів, уваги приділяється недостатньо.

Найбільш комплексно розглянута тема була висвітлена в роботах відомих радянських істориків Л.Г. Безкровного і А.П. Зайончковського[62]. Автори розглядали здійснення військових реформ, відзначаючи, що всі зміни в армії були результатом військово-економічного потенціалу Росії того періоду. Під військово-економічним потенціалом малося на увазі: населення країни, потужність військової промисловості, стан транспорту і організація системи оборони. Основна увага приділяється кількісним показникам, тому в цих працях багато статистичних даних. Слід зауважити, що навчання стрільбі оцінювалося критично. Недоліком робіт можна назвати схилення перед Заходом. Так само, цінність представляє робота Л.Г. Безкровного «Нариси з джерелознавства військової історії Росії»[53]. Ця праця один з перших в цій важливій галузі історичної науки і цікавий великою кількістю джерел, використаних автором[52].

Важливу роль у вивченні еволюції вітчизняного та іноземного вогнепальної зброї зіграв радянський оружиевед В.Є. Маркевіч[71]. Володимир Ієронімович не просто цікавився даною тематикою, а мав звання військового інженера по стрілецькій справі і працював над удосконаленням зброї. Цей факт робить його роботу більш значущою, тому що він добре був знайомий з темою вогнепальної зброї і розбирався в ній. Цінність дослідження полягає в тому, що автор охоплює широкі часові рамки розвитку ручної вогнепальної зброї, з часів його виникнення до середини ХХ століття. Проводиться не тільки аналіз вітчизняного та іноземного зброї, але і взаємовплив.

У розглянутий період розгорталися наукові дослідження, що стосуються питань виробництва зброї і стану заводів. Видаються роботи Александрова А.А. і колективна праця, присвячена Охтінського хімічному заводу[52].

Справжні роботи написані на основі великої кількості документів і архівних матеріалів, які вперше були введені в історичну науку. Монографії присвячені історії розвитку заводів і діяльності робочих на них. Вони цікаві тим, що наводять уривки з джерел, які розповідають про труднощі, що виникають при виробництві зброї. Так само, за допомогою цих праць можна простежити процес прийняття на озброєння нового стрілецької зброї та його виготовлення[71].

З'являється робота В.В. Данилевського[58], яку можна охарактеризувати як узагальнююче дослідження, присвячене творчості російського народу в області техніки. Праця Віктора Васильовича привертає увагу не тільки великою базою джерел, а й описом наукових історико-технічних експедицій. Він розшукав і вивчив багато збереглися споруди російських інженерів. Автор докладно описує всі винаходи в галузі металургії, в тому числі аналізується сталь Обухова. Крім того, розглядається творча діяльність багатьох винахідників.

Проблеми розвитку армії у розглянутий період зачіпає робота А. А. Керсновській - одного із значних російських військових істориків ХХ століття. Їм була написана фундаментальна праця «Історія російської армії»[71] в 4 томах, яка охоплює часовий відрізок з 1700 - 1917 роках. У зв'язку з цим більш цікавим томом для даного дослідження можна назвати 2-ий тому, тому що в ньому порушується взятий нами період часу. У цій праці представлений аналіз вдосконалення стрілецької зброї в контексті військових реформ, і розповідається про роль військового міністра Д.А. Мілютіна в їх проведенні. У радянський період тривають дослідження державних установ. До таких робіт слід віднести працю Ерошкіна Н.П.[60] Автором проведено детальний аналіз державних змін Росії з ІХ століття аж до 1917 року. Робота цікава тим, що одна з глав присвячена державному апарату Російської імперії пореформеного періоду, 1861 - 1904 роках, у цьому розділі розглядаються різні військові установи, їх функції, структура і діяльність.

Таким чином, в історіографії радянського періоду основою всіх досліджень був наративний характер. Триває робота над раніше досліджуваними темами, і з'являються нові напрямки, які тільки треба було вивчити[66].

У пострадянський (сучасний) період наукових праць з історії армії другої половини ХІХ століття стало виходити значно більше, ніж в СРСР, але в той же час фундаментальних робіт мало. Починає проявлятися інтерес до досліджень військової тематики. Публікується велику кількість матеріалу, присвяченого багатьом аспектом військових перетворень: військовим діячам, війнам, положенню військовослужбовців і багато іншого.

З початку 90-х років дослідники починають приділяти увагу всьому спектру стрілецької зброї. Таку тенденцію можна простежити в роботах таких авторів, як Кріс Бішоп, А.Б. Жук, С.Є. Плотніков і в двох випусках серії «Стрілецька зброя»[55;61;77]. Являє собою по суті енциклопедичне видання з барвистим ілюстративним матеріалом.

З'являються роботи, послідовно висвітлюють процес військової справи з найдавніших часів до наших днів. До них можна віднести монографію В.А. Куликова [68] і колективна праця Золотарьова В. А., Саксонова О.В., Тюшкевич С.А.[64]. Валерій Олександрович описує історію розвитку зброї, систематизуючи основні тенденції за всю історію людства. Він дотримується думки, що неможливо реконструювати історію зброї без реконструкції історії озброєння народів. Ця книга буде корисна для людей, які цікавляться еволюцією зброї. У «Військової історії Росії» процес створення збройних сил розглядається як багатогранний і складний. Автори дають цілісне уявлення про війни Російської держави, аналізують етапи розвитку збройних сил і розглядають діяльність важливих військових діячів[55;61;77].

В даний час автори починають приділяти увагу проблемам виробництва патронів до зброї. З'являються роботи, присвячені історії будівництва патронних заводів[81]. Вони в основному торкаються історію будівництва

Тулського заводу, але особливий інтерес представляють статистичні дані по виробництву патронів. На їх прикладі можна простежити, як швидко відбувався перехід від одного зразка стрілецької зброї до іншого.

Об'єкт дослідження: військово-технічна модернізація армії.

Предмет дослідження: еволюція бойової стрілецької зброї з другої половини XIX до початку XX століття.

Мета роботи: проаналізувати вплив реформ на стан стрілецької зброї до початку XX століття.

Завдання роботи:

виявити недоліки технічного стану зброї російської армії, які послужили причиною початку перетворень;

визначити характерні етапи еволюції зброї до початку XX століття;

проаналізувати наслідки проведених перетворень.

Хронологічні рамки роботи визначаються періодом з 1856 року - рік закінчення Кримської війни - до початку XX століття, коли на озброєння вже була прийнята гвинтівка Мосіна та винайдено новий вид пороху – піроколлодійний[81].

Аналіз джерел. Джерельну базу роботи можна розділити на чотири групи: законодавчі акти, періодична преса, джерела особистого походження та навчальна література з військового мистецтва.

До законодавчих документів слід віднести «Повне Зібрання Законів Російської Імперії» [35], воно складається з трьох зборів: перше охоплює період 1649-1825 років, друге з 12 грудня 1825 по 28 лютого 1881, і третє - 01.01.1881-1913 рік. Інтерес представляє друга збірка, тому що зачіпає цікавий для нас період часу. У зібранні законів зосереджено більшість законів і постанов, що мали відношення до військової сфери: «Положення про пристрій побуту зброярів Тульського збройового заводу, які звільняються від обов'язкової роботи»; «Положення про перерахування в цивільне відомство приписних до Іжевському заводу людей»; «Положення про пристрій побуту зброярів і

майстрових Сестрорецького збройового і Райволовського железоковательного заводів»;

«Про зміну положення з перевезення навчальних припасів, комплектних бойових патронів і зброї»; «Положення про військовому міністерстві»;

«Положення Військової Ради про пристрій в Тулі патронного заводу з залученням приватного капіталу». Всі події описані в хронологічному порядку.

Велике місце в роботі відведено «Зводу військових постанов»[42]. У книгах Зводу відображені етапи становлення і розвитку стрілецької справи. Увага приділяється не тільки процесам вдосконалення стрілецької зброї, а й проблемам постачання їм армії, його лагодженням, чищенням і багато іншого[35].

Для вивчення вогнепальної зброї Російської імперії безперечно цінність представляє і такий вид письмових джерел, як матеріали особистого походження. Значна їх суб'єктивність змушує ставитися до інформації обережно і критично. Необхідно перевіряти отриману інформацію іншими видами джерел. Перевагою джерел особистого походження є те, що вони написані безпосередніми учасниками подій.

Важливе значення для розуміння основних проблем російської армії під час Кримської війни має праця Едуарда Івановича Тотлебена[46]. Автор описує не тільки оборону Севастополя, а й зачіпає причини війни і хід військових дій. Для нас важливі були цифри, які наводяться автором для підтвердження своїх висловлювань, так як на прикладі цих даних можна зрозуміти відсталість російської армії від армій західноєвропейських країн.

До цієї групи джерел відносяться спогади Олександра Федоровича Редигера[78], великого військового діяча Російської імперії, що займав пост військового міністра з червня 1905 року по березень 1909 рік. Його спогади цікаві тому, що він брав участь у Російсько-турецькій війні 1887-1888 років і описав стан армії в цей період. Дані спогади допомагають зрозуміти обстановку серед солдатів, складнощі, що виникають під час війни, і оцінити результати

перетворень в області вогнепальної зброї. На основі спогадів майбутнього військового міністра можна зробити висновок, що Міністерству було ще над чим працювати, тому що під час бойових дій виявилися багато проблем. Була можливість уникнути величезної кількості жертв, які були викликані невмілими розпорядженнями вищого начальства. Солдатам не вистачало продовольства, тому багатьом доводилося добувати їжу самим. Крім того, описується нестача зброї та снарядів[46].

Певну значимість для дослідження представляє «Щоденник» Д.А. Мілютіна[28]. Він був опублікований в 1947 - 1950 роках і складається з чотирьох томів. Перший том містить біографічний нарис про видного державного діяча. У другому томі, який охоплює період 1876- 1877 років, описується початок війни 1877 - 1878 років і міститься велика кількість фактичного матеріалу. Останні два томи вийшли в 1950 році. Третій том містить інформацію, що стосується проблем зовнішньої політики в період 1878 - 1880 років і кризи верхів. Четвертий том присвячений внутрішній політиці 1881 - 1882 років. Велике значення для нашої роботи має третій том, тому що в ньому викладаються події війни з Туреччиною. Але описується не тільки хід військових дій, але і зачіпаються проблеми постачання армії стрілецькою зброєю. Так само, відбивається ставлення самого Військового міністра до проведеним перетворенням.

Наступну групу джерел становить періодична преса. Інтерес представляють військові журнали: «Військовий збірник» і «Збройовий збірник».

Практично всі питання, що стосувалися стрілецької справи, знаходили відображення на сторінках цих журналів. «Військовий збірник» випускався щомісяця і був офіційним органом Військового міністерства Російської імперії. Журнал був заснований у 1858 році з ініціативи Д.А. Мілютіна і проіснував до 1917 року. У ньому висвітлювалися теоретичні і практичні питання військової справи, в тому числі і перетворення вогнепальної зброї. Інший журнал,

«Збройовий збірник», був створений в 1861 році В.Н. Бестужев-Рюміним і проіснував до 1910 року. У ньому містилися статті про озброєння російських і іноземних військ. Так само, публікувалися опису найновіших систем зброї і порушувалися теми, тісно пов'язані зі зброєю (навчання військ, лагодження та зміст зброї і т.п.). Крім того, був спеціальний розділ, в якому друкувалися постанови і розпорядження уряду. Кожен випуск цих журналів корисний і цікавий при вивченні теми вогнепальної зброї Російської імперії другої половини ХІХ століття[7;78].

Усередині двох вищеназваних журналів можна виділити теми, які цікавили суспільство в даний період. В першу чергу, обговорюється питання про становище російських військ після Кримської війни[7] і порівнюється зброю воюючих країн[78]. У зв'язку з удосконаленням стрілецької зброї виникає необхідність навчання стрільбі і це знаходить відображення в статтях військових збірок[21]. Так само на порядок денний постали питання, що стосуються змін в тактиці і бойової підготовки, які протягом другої половини ХІХ століття обговорювалися в періодичній пресі[21]. У суспільстві продовжували розглядатися недоліки голчастої зброї[2] і аналізувалися характеристики нових систем[1]. Крім того, зростає роль дбайливого ставлення до зброї[18] і торкаються теми його виробництва[21].

Безперечну цінність представляє остання група джерел - навчальна література з військового мистецтва. Найголовнішим і значущим посібником для військових в кінці 70-х років ХІХ століття був «Підручник тактики» М. Драгомирова[14]. Це фундаментальна праця, який залишався популярним і затребуваним на протязі довгих років. Сам Михайло Іванович писав, що даний підручник був стиснутий настільки, наскільки це можливо, і в ньому надана вся необхідна інформація, яку повинен знати стройовий офіцер того часу[13].

Методи дослідження. У роботі використовуються загальнонаукові і спеціально-історичні методи дослідження. До загальнонаукових відносяться - аналіз, синтез, дедукція, а до спеціально-історичним - идеографический,

ретроспективний, історико-генетичний, порівняльно-історичний і хронологічний методи.

Структура роботи обумовлена поставленою метою. Ця робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел і літератури.

Висновки

Історичний період з другої половини XIX до початку XX століття був для Російської імперії складним і багатим на зміни. Особливе місце зайняв процес переозброєння російської армії.

Початком до перетворень послужили багато факторів, виявлені в ході Кримської війни. Стала очевидна різниця в бойових характеристиках гладкоствольної зброї російської армії та нарізної зброї супротивників. У Росії не приділялося належної уваги догляду за гвинтівками і рушницями, внаслідок чого їх бойові характеристики втрачали показники і стрілецьку зброю сприймалося в більшій мірі як холодне. Звичайно ж, це не могло не відбитися на стрій армії у воєнний період. Він залишався зімкнутим, хоча розвиток і вдосконалення стрілецької зброї вимагало введення розсипного. Результат стрільби залежав не тільки від бойових характеристик, але і від навичок стрілка. Навчання стрільбі не приділялося належної уваги, що знаходило відображення на показниках. Крім того, російське виробництво не могло впоратися з потребами російської армії у великій кількості зброї. Російській імперії доводилося вдаватися до закордонних замовлень, які могли обходитися набагато дорожче, ніж власне виробництво. Становище погіршувалося тією обставиною, що іноземні майстри намагалися обдурити замовника і отримати якомога більше прибутку. Всі ці проблеми вимагали термінового вирішення і діяльність Військового міністерства не змусила довго чекати.

Простеживши процес переозброєння, можна зробити висновок, що модернізаційні процеси в Росії протягом другої половини XIX до початку XX століття все більшою мірою зачіпали військово-технічну область, яка прагнула не тільки наздогнати, а й конкурувати з іноземними державами. Вона змогла досягти своєї мети і в кінцевому рахунку перегнати західні країни. Цього результату передували поступові і послідовні дії Російської імперії, які можна розділити на 4 етапи:

Ухвалення нарізної зброї на озброєння російської армії і перше

зменшення калібру.

Ухвалення зброї, що заряджається з казни, і перехід на металевий патрон.

Друге зменшення калібру.

Третє зменшення калібру і впровадження магазинної гвинтівки.

Позитивного результату не можна було досягти без змін у галузях, тісно пов'язаних з озброєнням. Проведення перетворень зажадало багатьох змін. Головним напрямком було заводське виробництво. Держава довгий час намагалася поліпшити виробництво за допомогою передачі заводів в орендно-комерційне управління, але надії не були виправдані і закінчилися їх повернення державі. Цей процес привів до реконструкції заводів, після якого кількість виробленого зброї росло з кожним роком. Так само починається будівництво патронних заводів. Відбувалися відкриття в багатьох сферах. Була винайдена сталь Обухова, що перевершувала закордонну, і піроколлодійний порох, що набув поширення в іноземних державах.

З вдосконаленням стрілецької зброї спостерігалася тенденція зміни ставлення до неї, вона починала сприйматися як вогнепальна. З цього моменту увагу починає приділятися навчанню стрільбі і йде процес переходу від зімкнутого строю до розсипного.

Таким чином, можна зробити висновок, що стрілецька зброя на початок ХХ століття відповідало вимогам свого часу.

СПИСОК ВИВЧЕНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. Аргамаков, В. О русском переделочном скорострельном оружии // Оружейный сборник. – 1875. – № 2. – С. 17-26.
2. Бильдерлинг, П. Русская игольчатая винтовка. Ч. 1 // Оружейный сборник.– 1868. – № 1. – Отд. 1. – С. 1-36.
3. Боевое значение дальнего ружейного огня // Оружейный сборник. – 1890.– № 3. – С. 1-63.
4. Буняковский, В. Несколько слов о свойствах русской 4,2 линейной винтовки, об испытании оной в Америке, об улучшениях, произведенных в ней и о преимуществах оной перед другими образцами оружия, заряжающегося с казенной части // Оружейный сборник. – 1869. – № 4. – Отд. 1. – С.1-25.
5. Буняковский, В. Русская игольчатая винтовка. Ч. 2 // Оружейный сборник.– 1868. – № 1. – С. 1-70.
6. Ванновский, П. Несколько слов об обучении в войсках стрельбе в цель и о необходимости уменьшения количества ежегодно отпускаемых огнестрельных припасов для учебной стрельбы // Военный сборник. – 1861. – № 2. – С. 456-462.
7. Взгляд на состояние русских войск в минувшую войну // Военный сборник.– 1858. – № 1. – С. 1-2.;
8. Волоцкой, Н. Мысли о боевой стрельбе из ручного оружия // Военный сборник. – 1866. – № 6. – С. 245-250.
9. Горлова, А.П. Об употребляемых в армии Соединенных Штатов Америки ружьях, заряжающихся с казенной части и к ним металлических патронов// Оружейный сборник. – 1866. – № 3. Отд. 1. – С. 1-49.
10. Драгомиров, М.И. Винтовки, скорострельная и обыкновенная, с тактической точки зрения // Оружейный сборник. – 1869. – № 2. – С. 1-34.

11. Драгомиров, М.И. Влияние распространения нарезного оружия на воспитание и тактику войск // Оружейный сборник. – 1861. – № 1. – Отд. 1. – С. 48-96.
12. Драгомиров, М.И. Лекции по тактике читанные, в учебном пехотном батальоне, профессором Николаевской академии Генерального штаба // Оружейный сборник. – 1864. – № 2. – Отд. 2. – С. 1-61.
13. Драгомиров, М.И. О системе обучения стрельбе // Военный сборник. – 1876. – № 5. – С. 150-159.
14. Драгомиров, М.И. Учебник тактики. – СПб.: Тип. В.С. Балашева, 1879. – 495 с.
15. Заметка о стрельбе (статья без подписи) // Оружейный сборник. – 1868. – № 2. – С. 20.
16. Зедделер, Л.Л. Влияние оружия, заряжающегося с казны, на боевую подготовку пехоты // Военный сборник. – 1876. – № 1. – С. 59-91.
17. Изготовление игольчатого механизма // Оружейный сборник. – 1869. – № 2. – С. 161-170.
18. Инструкция для осмотра оружия, состоящего в войсках // Оружейный сборник. – 1880. – № 2. – С. 8-9.
19. Инструкция для производства стрельбы с маневрированием, отрядами всех родов оружия // Оружейный сборник. – 1889. – № 2. – С. 1-15.
20. Испытание ружей Бердана старого и нового образца и Вердера // Оружейный сборник. – 1870. – № 2. – С. 21-53.
21. Исторический очерк развития оружейного дела на Сестрорецком заводе // Оружейный сборник. – 1890. – № 2. – Отд. 1. – С. 1-56.
22. Литвинова, Н. Патрон Крынка-Гана // Оружейный сборник. – 1870. – № 2. Отд. 1. – С. 43-52.
23. Леер, Г.А. Влияние нарезного оружия на современное состояние тактики // Военный сборник. – 1861. – № 7. – С. 55-79.
24. Лекции тактики, читанные в учебном пехотном батальоне, профессором

Николаевской академии Генерального штаба М. Драгомировым // Оружейный сборник. – 1864. – № 2. – Отд. 2. – С. 1-75.

25. Лукин, П. Коллекция ручного огнестрельного оружия иностранных образцов, принадлежащая Оружейной комиссии // Оружейный сборник. – 1862. – № 1. – Отд. 1. – С. 1-42.

26. Лукин, П. Коллекция ручного огнестрельного оружия иностранных образцов, принадлежащая Оружейной комиссии // Оружейный сборник. – 1861. – № 2. – Отд. 1. – С. 1-16.

27. Майков, П. Об отдаче оружейных заводов в арендно-коммерческое управление их командирам // Оружейный сборник. – 1866. – № 2. – Отд. 2. – С. 47-102.

28. Милютин, Д.А. Дневник: в 4 т. / Под ред. П.А. Зайончковского. – М., 1947- 1950.

29. Н.Г. Заметки о значении игольчатого ружья в настоящую войну // Военный сборник. – 1866. – № 8. – С. 235 – 242.

30. О постановке стрелкового дела в 12-й пехотой дивизии // Военный сборник. – 1884. – № 2. – С. 12-32.

31. Об устройстве быта оружейников Тульского казенного завода // Оружейный сборник. – 1864. – № 2. – С 1-6.

32. Перечень занятий Оружейной комиссии // Оружейный сборник. – 1867. – № 4. – С. 11-14.

33. По поводу изменений в подготовке пехоты к бою, обусловливаемых скорострельным оружием // Военный сборник. – 1876. – № 5. – С. 92-101.

34. Положение о перечислении в гражданское ведомство и устройство быта оружейников и мастеровых Сестрорецкого оружейного и Райвольского железоковательного заводов // Оружейный сборник. – 1867. – № 3. – С. 11- 14.

35. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Второе. Том XLIV. Отд. 1. 1869 г. – СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1873. – 963 с.

36. Попов, А. К вопросу «Магазинка и берданка» // Оружейный сборник. – 1889. – № 2. – Отд. 1. – С. 21-43.
37. Потоцкий, Н.И. Турецкие ружья во время войны 1877 года. Сравнение турецкого оружия с русским // Оружейный сборник. – 1878. – №2. – С. 108- 153.
38. Продолжение опытов над мелкокалиберными ружьями второго образца // Оружейный сборник. – 1871. – № 3. – С. 27-56.
39. Рассыпной строй пехоты (статья без подписи) // Военный сборник. – 1876.– № 5. – С. 108-121.
40. Редигер, А.Ф. История моей жизни. Воспоминания военного министра. Т. I. – М.: Канон-пресс; Кучково поле, 1999. – 2054 с.
41. Светлицкий, Н. Воспитание войск. Несколько слов о влиянии нарезного оружия на боевое значение кавалерии // Оружейный сборник. – 1863. – № 1. – Отд. 2. – С. 1-45.
42. Свод военных постановлений 1869 года. Книга XX. Внутреннее хозяйство частей войск. – СПб.: Тип. Государственная, 1907. – 208 с.
43. Стрельба пехоты на дальние расстояния (статья без подписи) // Оружейный сборник. – 1880. – № 3. – Отд. 1. – С. 1-52.
44. 44.Тактические правила, вытекающие из русско-турецкой войны 1877-1878 гг// Оружейный сборник. – 1882. – № 4. – Отд. 2. – С. 63-74.
45. Тактическое значение стрельбы на большие расстояния (статья без подписи) // Оружейный сборник. – 1882. – № 1. – Отд. 2. – С. 49-62.
46. Тотлебен, Э.И. Описание обороны г. Севастополя.: в 3 т. – СПб.: Тип. Н. Тиблена и Ко, 1863-1872.
47. Ховен фон Дер, А.И. О значении быстрой стрельбы, о новейших образцах магазинных ружей и о приборах для ускорения ружейной стрельбы // Оружейный сборник. – 1880. – № 2. – С. 241-320.
48. Ховен фон Дер, А.И. Развитие магазинного ружья до времени введения металлического патрона // Оружейный сборник. – 1882. – № 2. – С. 34-58.
49. Эгерштром, Н. Сведения, относящиеся к введению в русской армии

оружия уменьшенного калибра // Оружейный сборник. – 1861. – № 1. – С. 21-50.

ЛИТЕРАТУРА

50. 125 лет ТПЗ // Калашников: журнал. – 2005. – № 5. – С. 6.
51. Александров, А.А. Ижевский завод. – Ижевск: Удмуртское книжное издательство, 1957. – 128 с.
52. Ашурков, В. Н. С. И. Мосин – создатель русской винтовки (1849 -1902). – М.: Тип. Военного Министерства Союза ССР, 1951. – 80 с.
53. Бескровный, Л.Г. Очерки по источниковедению военной истории России.– М.: Тип. Академии Наук СССР, 1957. – 452 с.
54. Бескровный, Л.Г. Русская армия и флот в XIX веке: Военно-экономический потенциал России. – М.: Наука, 1973. – 616 с.
55. Бишоп, К. Стрелковое оружие. – М.: Омега, 2003. – 191 с.
56. Военная энциклопедия: Том XIII. Кобленц – Круз. – СПб.: Тип. Т-ва И.Д. Сытина, 1913. – 365 с.
57. Гнатовский, Н.И., Шорин, П.А. История развития отечественного стрелкового оружия. – М.: Воениздат, 1959. – 248 с.
58. Данилевский, В.В. Русская техника. – Л.: Ленинградское газетно-журнальное и книжное издательство, 1949. – 548 с.
59. 10.Дружинин, К.И. Военное дело в России при вступлении на престол императора Александра II и перед войной 1877 - 1878 гг. Т. XI. // История русской армии и флота. – М.: Тип. Русского Товарищества, 1913. – С. 5-22.
- 11.Дубровин, Н.Ф. История Крымской войны и обороны Севастополя. Т.I. – СПб.: Общественная польза, 1900. – 454 с.
60. Ерошкин, Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России. – М.: Высшая школа, 1983. – 352 с.
61. Жук, А.Б. Стрелковое оружие. Революеры, Пистолеты, Винтовки, Пистолеты-пулеметы, Автоматы. – М.: Воениздат, 1992. – 736 с.
62. Зайончковский, П.А. Военные реформы 1860 - 1870 годов в России. – М.:

Тип. Московского университета, 1952. – 375 с.

63. Зайончковский, П.А. Самодержавие и русская армия на рубеже XIX-XX столетий. – М.: Мысль, 1973. – 355 с.

64. Золотарев, В.А., Саксонов, О.В., Тюшкевич, С.А. Военная история России. – М.: Кучково поле, 2002. – 736 с.

65. Зыбин, С.А., Нехлюдов, М., Левицкий, М.И. Оружейные заводы. (Тульский, Сестрорецкий и Ижевский). – СПб.: Тип. Д.М. Комарова, 1898. – 89 с.

66. Керсновский, А.А. История русской армии: в 4 Т. – М.: Голос, 1992 - 1994. – 1220 с.

67. Кривенко, В.С. Сборник кратких сведений о правительственных учреждениях. – СПб.: Тип. Департамента уделов, 1888. – 220 с.

68. Куликов, В.А. История орудия и вооружения народов и государств с древнейших времен до наших дней. – Уфа: Вост. ун-т, 2003. – 763 с.

69. Куропаткин, А.Н. Русская армия. – СПб.: Полигон, 2003. – 590 с.

70. Мавродин, В.В., Мавродин, Вал. В. Из истории отечественного оружия. Русская винтовка. – Л.: Тип. Ленинградского университета, 1984. – 169 с.

71. Маркевич, В.Е. Ручное огнестрельное оружие. – СПб.: Полигон, 2005. – 496 с.

72. Маслов, И.П. Научные исследования по тактике. Ч.2. – СПб.: Тип. Тренке и Фюсно, 1896. – 74 с.

73. Михеев, С.П. История Русской армии. Вып. 5. – М.: Тип. Штаба Московского Военного округа, 1911. – 117 с.

74. Монетчиков, С.Б. История русского автомата. – СПб.: Атлант, 2005. – 245 с.

75. Новиков, М.В. Творцы оружия. – 2-е изд. – М.: Воениздат, 1983. – 208 с.

76. Охтинский химический комбинат, 1715–1965: Очерки, документы, воспоминания. / Под ред. С. И. Тюльпанова. – Л.: Тип. Ленинградского университета, 1965. – 549 с.

77. Плотников, С.Е. Сначала был порох. Рассказы о стрелковом оружии. – М.: Просвещение, 1992. – 223 с.
78. Редигер, А.Ф. Комплектование и устройство вооруженной силы. – СПб., 1900. – 576 с.
79. Сборник материалов по Русско-турецкой войне 1877-1878 гг. на Балканском полуострове. Вып. 41. – СПб.: Тип. Военная, 1903. – 421 с.
80. Скалой, Д.А. Столетие Военного министерства. // Соч.: в 13 т. – СПб.: Тип. П.О. Пантелеева, 1902-1914.
81. Соловов, А. Тульскому патронному производству — 120 лет // Военный парад: журнал. – 2001. – Т. 43. – № 1. – С. 42-43.
82. Столетие военного министерства. 1802-1902 гг. Главный штаб. Исторический очерк. Образование (обучение) войск. Уставы и наставления. – СПб.: Тип. М.О. Вольф, 1914. – 314 с.
83. Столетие военного министерства. 1802-1902 гг. Исторический очерк развития военного управления в России. – СПб.: Тип. П.Ф. Пантелеева, 1902. – 812 с.
84. Стрелковое оружие. – М.: Техника – молодежи. 1992-1993. – Вып. 1: Пистолеты, револьверы. – 66 с.; Вып. 2: История винтовки: От пищаля до автомата. – 64 с.
85. Тульский патронный завод // Военная энциклопедия / Под ред. С.Б. Иванова. – М.: Военное издательство, 2004. – Т. VIII. – 579 с.
86. Федоров, В. Г. История винтовки. – М.: Воениздат НКО СССР, 1940. – 128 с.
87. Федоров, В. Г. Эволюция стрелкового оружия. Т. I. – М.: Гос. воен. изд-во, 1938. – 200 с.
88. Федоров, В.Г. Вооружение русской армии за XIX столетие: с атласом чертежей различных образцов ручного огнестрельного оружия, бывших на вооружении русской армии. – СПб.: Т-во худож. печати, 1911. – 432 с.
89. Федоров, В.Г. Оружейное дело на грани 2-х эпох. Т. I. – М.:

Артиллерийская ордена Ленина академия РККА им. Дзержинского, 1938.– 201 с.

90. Чуднов, Г.М. Конструктор С. И. Мосин. – Тула: Приокское книжное издательство, 1990. – 171 с.